

Volte, openbaarheid
en privacy

Dr. D. de Jonge

Volte, openbaarheid en privacy

openbare voordracht

gehouden bij de aanvaarding van
het ambt van lector in
het sociologisch onderzoek van de architectuur
aan de Technische Hogeschool te Delft
op donderdag, 16 mei 1968

door

Dr. D. de Jonge

Uitgeverij Waltman – Delft

*Mijne Heren Curatoren,
Mijnheer de Rector Magnificus,
Mijne Heren Hoogleraren,
Dames en Heren Lectoren, Docenten en Stafleden,
Dames en Heren Studenten,
en voorts Gij allen, die door Uw aanwezigheid blijk geeft van
Uw belangstelling,*

Zeer geachte toehoorders,

De gedragswetenschappen hebben de laatste tijd niet te klagen over gebrek aan belangstelling van de zijde der ontwerpers. Architecten gaan aandacht schenken aan de wijze waarop de mensen de ruimten waarin zij leven waarnemen, en aan het verband tussen bepaalde eigenschappen van ruimten en het gedrag van personen die zich er in bevinden. Daarbij worden ook sociologische gegevens als samenlevingsvormen en cultuurpatronen in de beschouwingen betrokken. De gedragswetenschappen zouden op allerlei vragen antwoorden dienen te leveren. De verkregen inzichten zouden het mogelijk maken te komen tot een betere wederzijdse aanpassing van mens en gebouwde ruimte. In een recent nummer van *Landscape* wordt zelfs geconstateerd, dat er enthousiaste jongeren zijn, die hopen door de realisering van hun ontwerpen een bijdrage te leveren tot het vermijden van oorlog en vijandigheid. Dit streven is sympathiek, maar wij dienen toch op te passen voor een overschatting van de invloed die de architectuur kan hebben bij de oplossing van zulke gecompliceerde en veelomvattende problemen.

Dat de gedragswetenschappen in principe in staat moeten zijn meer inzicht te leveren in de relatie tussen de mens en zijn gebouwde milieu, eventueel ook in de invloed van dat milieu op de sociale betrekkingen, valt evenwel moeilijk te ontkennen. Maar de voortgang van onze kennis op dit gebied is moeizaam, het terrein moet meter voor meter veroverd worden. Ik zie hier af van een opsomming van de methoden en technieken die daarbij worden toegepast. Evenmin wil ik het probleem behandelen, hoe men uit de resultaten van detailonderzoekingen die op allerlei plaatsen verricht worden een enigszins samenhangend beeld kan verkrijgen waarbij verder onderzoek kan aansluiten. Op een

enkel complex van vraagstukken, die ook in ons land actueel zijn, wil ik nader ingaan, nl. op de volte en op de verdeling van ons leven in een openbare en een privé-sfeer.

Met het vraagstuk van de volte worden velen vooral in de randstad Holland dagelijks geconfronteerd. Zelf ervaar ik het als ik het niet zo mooie maar ongetwijfeld nog nuttige gebouw betreed waar ik werk. Het is op zichzelf niet onredelijk dat de studenten daar geen gebruik van de lift mogen maken. Want zij bevolken dat gebouw op gezette tijden in zo grote aantallen, dat de lift hun stroom toch niet zou kunnen verwerken. Toch bekruipt mij bij het zien van het bordje „Verboden voor studenten” een gevoel van ergernis. Ik weet niet of het berust op een gêne dat hier een belangrijke volksgroep duidelijk gediscrimineerd wordt, dan wel op een besef zelf al tot de wat oudere lichten te behoren, die met het oog op hun niet meer zo voortreffelijke lichamelijke conditie wél in de lift mogen. Het kan ook zijn dat ik eigenlijk het verleden betreur waarin een student een meneer was inplaats van een nummer in een onoverzichtelijke massa.

U merkt hieruit wel dat het probleem van de volte niet alleen ruimtelijke maar ook sociale en psychologische aspecten heeft. Meer inzicht hierin geven uitspraken van een econoom, een geograaf en een socioloog.

De econoom VAN TRAA stelt dat in dynamische, meer ontwikkelde landen zoals het onze een criterium voor het bepalen van een optimale bevolkingsdichtheid ontbreekt. Derhalve acht hij geen wetenschappelijk gefundeerd antwoord mogelijk op de vraag of Nederland overbevolkt is. Hij is echter wel van mening, dat de toenemende bevolkingsdichtheid leidt tot een steeds nijpender *ruimtetekort*. Dit uit zich o.m. in de neiging de stadsdrukke te ontvluchten. Met als gevolg groei van de stedelijke randgemeenten en de bouw van steeds meer bungalowparken en complexen zomerhuisjes. Hierdoor wordt de voor ieder toegankelijke open ruimte verder verkleind. VAN TRAA ziet een schrikbeeld opdoemen waarbij op den duur nagenoeg alle grond zal worden ingenomen door torenhoge flatgebouwen, fabrieken en wegen voor een thans nog onvoorstelbare stroom van verkeer.

De geograaf VAN PAASSEN wijst op de ervaringen van de stedenbouwkundigen. Speciaal in de steden constateren zij een ruimtetekort, zowel bij het werk, het verkeer en het wonen als bij de recreatie. Er is onvoldoende ruimte *binnen* het gebouwde milieu,

onvoldoende ruimte voor het gebouwde milieu, en onvoldoende ruimte voor de mens zelf. Het wordt steeds moeilijker rust en contact met de natuur te vinden. De bevolkingsgroei en de beperkte uitbreidbaarheid van de bodemoppervlakte maken dat de per bewoner beschikbare hoeveelheid ruimte voortdurend afneemt. Tegelijkertijd nemen de arealen die per hoofd der bevolking voor diverse doeleinden verlangd worden steeds toe. Nadere gegevens hierover zijn verstrekt door ANGENOT in zijn oratie over de uitbreidende en uitdijende stad.

Ook de socioloog BOUMAN noemt de stedelijke samenleving als een sprekend voorbeeld van een menselijk samenzijn dat gemakkelijk een gevoel van volte teweeg kan brengen. Kenmerkend voor volte in sociaal-psychologische en sociologische zin is de toeneming van het aantal conflicten tengevolge van de botsingen tussen vele gegadigden voor hetzelfde plaatsje. Een ander aspect is dat men zich bewust is van een gebrek aan uitwijkmogelijkheden bij dreigend gevaar.

Tot de volte draagt ook bij, dat afstanden sneller worden overbrugd. Er treedt een contacteninflatie op tengevolge van de voortdurende verbetering van het transport en de communicatiemiddelen. Men wordt door pers en televisie herhaaldelijk geconfronteerd met allerlei problemen, waarbij men van tevoren weet er toch niets aan te kunnen doen.

Bouman vraagt zich af, hoe men de druk die de volte uitoefent kan verlichten. Men ziet vele pogingen tot individuele ontsnapping, maar inplaats daarvan kan men zich ook nieuwe vormen van maatschappelijke planning denken, die in meer algemene zin zijn gericht op het redden van onze vrijheid. Hij citeert daarbij KARL MANNHEIM, die geponeerd heeft dat fundamentele kennis van de belangrijkste maatschappelijke processen een der grondslagen dient te vormen van een „planning for freedom”.

Bij de sociologische benadering van het ruimteprobleem zijn steeds het *gebruik* van de ruimte en de *betekenis* die eraan wordt gehecht betrokken. Van Paassen wijst erop, dat stedelijke overbevolking alleen kan worden vastgesteld in verband met:

- de technische mogelijkheden;
- het welvaartsniveau; en
- het sociaal-culturele normenpatroon in het betreffende gebied.

Daarbij bestaat de mogelijkheid het begrip overbevolking zo te specificeren, dat bepaalde aspecten ervan beter onderzoekbaar worden. De veelzijdigheid van het onderwerp maakt teamwork door verschillende specialisten wenselijk.

Technici en ontwerpers zullen zich daarbij vooral bezighouden met de omvang van de beschikbare ruimte en de mogelijkheden die bv. civiele techniek, architectuur, stedenbouw en landschapsbouw bieden tot aanpassing van de structuur van de ruimte aan gebruikseisen en vormgevingsprincipes.

Economen kunnen verband leggen tussen de produktiewijze, het welvaartsniveau en de kosten van inrichting van de ruimte.

Psychologen dienen ons meer inzicht te geven in de perceptie van het leefmilieu en de invloed die daarvan uitgaat op het gedrag.

Sociaal-psychologen en sociologen zullen onder meer belang stellen in de normenpatronen die relevant zijn t.a.v. het ruimtegebruik en de waardenstelsels die daaraan ten grondslag liggen.

Zulke onderzoeken kunnen leiden tot de objectivering en precisering van de thans nog grotendeels subjectieve en intuïtieve opvattingen aangaande stedelijke overbevolking en daarmee verband houdende volte.

Voor de planning is het vooral van belang te weten, welke ruimtelijke en sociale geleding bij een bepaalde verhouding tussen bevolkingsgrootte en beschikbaar areaal optimale voorwaarden biedt voor een vrije ontplooiing van mens en maatschappij. Mannheim wijst er op, dat grote aantallen mensen op zichzelf geen ongedifferentieerde en vormloze massa, waarin sociale en psychische desintegratie optreedt, behoeven te vormen. Dit trof hem, toen hij het betrekkelijk dichtbevolkte democratische Engeland van de jaren dertig vergeleek met het naar „Lebensraum” zoekende nazi-Duitsland.

In dezelfde geest meent Bouman, dat er een planologisch optimum denkbaar is, waarbij een vol gebied vrijwel geen aspecten toont van de volte in sociaal-psychologische en sociologische zin.

Het gedragswetenschappelijk onderzoek zou meer inzicht dienen te verschaffen in de condities waaronder dit mogelijk is. Met betrekking tot het al of niet aanwezig zijn van stedelijke overbevolking is volgens Van Paassen een lange en moeilijke studie nodig, waaraan alle wetenschappen zullen moeten samenwer-

ken. Gezien de urgentie van het vraagstuk lijkt het mij goed dit niet als enige mogelijkheid te zien, en het onderwerp óók te benaderen via kleinere facetonderzoeken, gericht op indicaties van een spanning tussen bevolking en gebied. Men kan daarbij bv. de vraag stellen in welke stedelijke gebieden de fysieke opeenhoping van mensen en bouwwerken het grootst is, en welke delen van de stadsbevolking het sterkst gevoelens van volte ervaren.

Hierdoor zou men inzicht kunnen verkrijgen in de eisen die door de bevolking op grond van haar waarden- en normenpatroon aan de leefruimte gesteld worden en in de factoren welke de realisering van deze eisen begunstigen dan wel bemoeilijken.

Een andere facetstudie zou zich kunnen richten op de diverse vormen van „escape”, de categorieën van de bevolking welke daarbij betrokken zijn, en de beperkingen die inherent zijn aan zulke oplossingen. Ik denk hier bv. aan een aantal kunstenaars, publicisten en televisiemedewerkers die zijn neergestreken in buitenverblijven van verschillende soorten en maten, of in oude, maar dan meestal wel gemoderniseerde, grachtenhuizen. De vraag rijst in hoeverre men aan gegevens van deze aard indicaties kan ontleen voor een creatieve planning in meer algemeen toepasbare vormen. Pogingen tot het formuleren van een bevestigend antwoord zijn reeds gedaan in de oratie van MAAS over de stichting van nieuwe „buitenplaatsen” in het landschap en in de recente publikatie van de Grontmij over WONEN EN BOS.

SONNENFELD stelt i.v.m. het probleem van de inkrimpende ruimte en de achteruitgang van het landschap, dat het gewenst is te onderzoeken welke eigenschappen positief gewaardeerde ruimten en landschappen hebben (bv. gelegenheid tot privacy, mogelijkheden zich te onttrekken aan conventies, verscheidenheid). Vervolgens zou men kunnen nagaan of het mogelijk is, zulke condities in het leefmilieu in te bouwen.

Een poging tot een benadering in deze zin is ondernomen door RAPOPORT en KANTOR. Zij stellen dat de hedendaagse architectuur en stedenbouw voor een groot deel helderheid, duidelijkheid en eenvoud van vorm nastreven. Daarentegen zou een groot aantal recente psychologische studies aanwijzingen bevatten, dat de mens in het algemeen een voorkeur heeft voor betrekkelijk complexe visuele patronen, die voor verschillende uitleg vat-

baar zijn. Dat zou dan inhouden dat een te eenvoudig en overzichtelijk leefmilieu evenmin optimaal is als één dat volslagen chaotisch is. Zouden deze opvattingen juist zijn, dan betekent dit dat een psychologische fundering wordt gegeven aan de eerder door sociologen en jongere ontwerpers (zoals de FORUM-redactie omstreeks 1960) geformuleerde stelling, dat hetgeen tot dan toe als moderne architectuur en stedenbouw gold op bepaalde punten niet aansluit bij hetgeen er onder de bevolking leeft en dus een revisie van de betreffende opvattingen en ontwerpprincipes nodig is.

Voor een verdere kritische bezinning hierover zijn psychologische experimenten en onderzoekingen naar reacties van bevolkingen op reeds tot stand gebrachte leefmilieu's noodzakelijk maar niet voldoende. Het zal evenzeer nodig zijn *nieuwe* ruimtevormen en milieutypen te creëren en hun effect op individuen en groepen te registreren. Een nauwe samenwerking tussen ontwerpers en onderzoekers is daarbij wenselijk. Voor een maximaal rendement van zulke projecten is het nodig dat niet alleen intuïtieve inzichten maar ook op systematisch gedragswetenschappelijk onderzoek gebaseerde kennis in de ontwerpen verwerkt worden. Daarbij dienen uitgangspunten en hypothesen zo duidelijk mogelijk te worden vastgelegd, zodat kan worden nagegaan in hoeverre de reacties van de bevolking overeenstemmen met de intenties van de makers en de verwachtingen van de onderzoekers. De problemen van overbevolking en volte en de mogelijkheden tot oplossing daarvan d.m.v. onderzoek en creatieve planning zijn dus geen kwesties van kwantiteit alleen, maar evenzeer van kwaliteit en mentaliteit, zowel van de gebruikers van de leefruimte als van hen die tot taak hebben er vorm aan te geven.

Of het sociale leven binnen een bepaald territorium zich optimaal kan ontplooiën hangt niet alleen af van de bevolkingsdichtheid en de ruimtelijke structuur, maar ook van de gedragspatronen der bevolking. In dit verband verdient de verdeling van het stedelijk leven in *openbaarheid* en *privésfeer* de aandacht als een specifieke wijze van aanpassing aan het bijeenleven met grote aantallen mensen binnen een beperkte ruimte.

Het is in grotere nederzettingen niet mogelijk iedereen die men ziet persoonlijk te (leren) kennen. Tegenover de meeste men-

sen die men in het openbaar leven ontmoet, neemt men een neutrale houding aan. Zonder aanleiding richt men zich niet tot elkaar. Wel bestaat er normaliter een algemene bereidheid tot het verlenen van kleine diensten (het wijzen van de weg, het geven van vuur) en tot hulp in noodsituaties.

De meeste contacten in deze sfeer zijn en blijven vluchtig en beperkt van aard. Men heeft gewoonlijk slechts te maken met één soort rolgedrag van de medemens, die men ontmoet in zijn hoedanigheid van winkelier, portier, conducteur etc.

Meestal wordt de kloof die het elkaar niet kennen betekent slechts kortstondig overbrugd, zonder dat dit consequenties heeft voor de verdere relaties tussen de betrokkenen. BAHRDT spreekt hier van „onvolledige (sociale) integratie”.

Anderzijds heeft vrijwel elke stadsbewoner zijn meer aspecten van zijn persoonlijkheid omvattende betrekkingen met familieleden, burens, collega's, vrienden en kennissen. In vele gevallen selecteert men zijn vrienden uit de kring van burens, collega's en medeleden van verenigingen.

In het openbare leven groet de stadsbewoner onbekenden slechts onder bepaalde omstandigheden, bv. als men elkaar in een lift of treincoupé ontmoet en de geringe fysieke afstand een soort contact suggereert dat er in werkelijkheid meestal niet is. Men stelt zich als regel slechts aan elkaar voor, als men gezamenlijk bij een of ander gebeuren betrokken is.

De samenleving heeft dus een aantal gedragsnormen ontwikkeld, die persoonlijk contact met de meeste mensen die men in openbare ruimten ontmoet tegengaan. In sommige gevallen organiseert men speciale gelegenheden, zoals bals voor debutanten en kennismakingsavonden van verenigingen, waar de gedragsnormen juist zijn gericht op het leggen van persoonlijke contacten. Deze zijn dan ook weer selectief en leiden vaak tot de vorming van vriendenkringen, cliques en paartjes.

In de meeste kleinere (semi)-openbare ruimten, zoals treincoupés, kantines van bedrijven, café's en leesalen, heeft het elkaar al of niet kennen directe ruimtelijke consequenties. Waar mogelijk kiest men zich een plaats op enige afstand van vreemden, terwijl men zich bij vrienden en bekenden aansluit, tenzij deze in gezelschap van derden zijn.

De zg. openbare orde eist niet alleen dat men zich niet onnodig met anderen bemoeit, maar ook dat men zorgt anderen

geen aanstoot te geven door gedrag en kleding (of het achterwege laten daarvan), dat men het verkeer niet nodeloos belemmert, enz. Vooral bepaalde jongeren hebben de neiging in dit opzicht meer vrijheid te eisen. Bepaalde voorhoeden tasten daarbij de grenzen van het toelaatbare af.

Het geldende stelsel van waarden en normen is er in het algemeen op gericht een hoge mate van keuzevrijheid in de sociale contacten mogelijk te maken en overigens de grens van de individuele vrijheid daar te trekken, waar men anderen kennelijk gaat hinderen.

Het complement van de openbaarheid vormt de privé sfeer, welke de levensgebieden omvat die aan de openbaarheid onttrokken zijn (privé of privaat, het Latijnse voltooid deelwoord *privatum*, afgeleid van het werkwoord *privare*, onttrekken). De territoriale basis voor het privéleven wordt vooral gevormd door de eigen kamer, de woning en eventueel het erf of de tuin die daarbij aansluit. Kenmerkend voor deze ruimten zijn afsluitbaarheid en mogelijkheid tot individuele inrichting en aankleding. Ook in bedrijven bestaan gewoonlijk kleine privégebieden: de eigen werkbank of het bureau, eventueel de eigen kamer. Vaak worden zulke gebieden zichtbaar gemarkeerd (naambordjes op deuren, „kloppen s.v.p.”) en bezet met min of meer persoonlijke eigendommen.

Het is niet altijd duidelijk, waar precies de grenzen liggen tussen het openbare gebied en deze privé domeinen. Ook onder beoefenaren van de sociale wetenschappen die zich speciaal bezig houden met de ruimtelijke aspecten van het leven bestaan dienaangaande verschillen van opvatting. Minder bruikbaar vind ik de zienswijze van LAUNSPACH, dat de tegenstelling tussen openbare en private ruimte grotendeels samenvalt met het onderscheid tussen binnenruimte en buitenruimte, zodat de twee begrippenparen door elkaar gebruikt kunnen worden. Enerzijds behoort, zoals Launspach ook erkent, de binnenruimte van openbare gebouwen voor een deel tot het publieke domein. Maar anderzijds beschikt veel meer dan de helft van alle woningen in ons land over een privé buitenruimte in de open lucht; t.a.v. de woning zou het aantal uitzonderingen groter worden dan het aantal gevallen dat aan de regel beantwoordt.

Het criterium dat het best bij het feitelijke gedrag aansluit, lijkt mij van juridische aard te zijn: openbaar is het gebied dat

in principe voor ieder open staat; privé zijn die ruimten waarover een beperkt aantal personen de beschikking heeft en kan bepalen, wie er verder in worden toegelaten.

Het is dan ook nodig, enige tussenvormen te onderscheiden, nl. voorwaardelijk openbare en semi-openbare ruimten. Onvoorwaardelijk of *volkomen* openbaar zijn vrijwel alle straten, stegen, pleinen, lanen en wegen die op geen enkele manier zijn afgesloten en waar normaliter iedereen vrije toegang heeft.

Voorwaardelijk openbaar zijn ruimten, waar men een barrière (in de vorm van een hek, deur of drempel) moet passeren, en waar het publiek slechts een deel van de tijd toegang heeft. Tot deze categorie behoren bepaalde parken, stationshallen, voor het publiek toegankelijke gedeelten van kantoren, bankgebouwen e.d.

Semi-openbaar zijn die gelegenheden waar slechts een bepaalde categorie bezoekers (zoals leden van verenigingen of stichtingen) vrije toegang heeft, waar entree kan worden geheven of waar het doen van aankopen dan wel het gebruiken van een consumptie verwacht wordt. Ten aanzien van zulke ruimten kan „drempelvrees” bestaan.

Van het algemene beeld van de wijze waarop de Westerse maatschappij zich heeft aangepast bij het stadsleven met zijn relatief hoge dichtheden zijn dus de volgende hoofdlijnen aan te geven:

Waar grote aantallen mensen bijeenkomen scheidt de openbare orde de gelegenheid zich ongehinderd temidden van menigten te bevinden. Vaak doet men dit in gezelschap van een of meer familieleden, vrienden of kennissen. Contact met anderen wordt vermeden of is vluchtig en beperkt van aard. In voorwaardelijk openbare en semi-openbare ruimten komt men meestal samen met een bepaald doel of in een bepaald verband; vooral hier bestaat de mogelijkheid tot het aanknopen van contacten met geestverwanten en met sympathieke onbekenden. Deze contacten kunnen verder gecultiveerd worden, zowel in het openbare als in het privéleven.

In de privé sfeer kan men zich terugtrekken met intimi; men heeft er de gelegenheid tot rust te komen, zich te ontspannen, „zichzelf te zijn”. In het Frans spreekt men dan van „être chez soi”; letterlijk vertaald „bij zichzelf thuis zijn” (vgl. HAUMONT).

Terwijl men vroeger privacy wel zag als een vorm van isolement, die afbreuk zou kunnen doen aan het „gemeenschapsleven”, gaat men in de laatste tijd de tijdelijke retraite in de privé-sfeer juist zien als een voorwaarde voor contacten en creatieve activiteiten in de buitenwereld ((„Community and Privacy” bij CHERMAYEFF en ALEXANDER; de „dialectiek van het huis” bij VANDER KERKEN).

Dit inzicht heeft veel veld gewonnen, ook bij geavanceerde beoefenaars van de moderne architectuur en stedenbouw. Zij streven niet meer naar het creëren van namaakdorpjes in de vorm van zg. wijkgemeenschappen; zij erkennen de positieve waarde van de stedelijke samenleving met haar tweedeling in openbaarheid en privésfeer. Zij stellen veel belang in de vormgeving van openbare ruimten, waarbij zij pogingen doen door middel van het arrangement van woningen, ruimten en voorzieningen een intensivering van typisch stedelijke vormen van samenzijn teweeg te brengen. Het stadscentrum van Cumbernauld is wel een der meest frappante uitingen van dit streven.

Ook zijn architecten meer aandacht gaan besteden aan de privacy-mogelijkheden die vooral de *woning* dient te bieden. Er zijn en worden nieuwe woonvormen ontwikkeld met de intentie tegemoet te komen aan het verlangen naar een eigen domein, niet alleen binnenshuis maar ook in de open lucht, aansluitend aan de woning en daarmee één geheel vormend.

Men wordt er zich meer van bewust, dat de woning óók gezien kan worden als een soort filter, dat gewenste impulsen uit de buitenwereld toelaat en de mogelijkheid moet bieden ongewenste invloeden buiten te sluiten.

Het conventionele doosvormige hoge woongebouw wordt meer en meer als een dubieuze vorm van huisvesting beschouwd en voor zover het nog wordt gepropageerd tracht men dit niet langer te motiveren met zijn z.g. „gemeenschapsvormende” waarde, maar juist met de hoge mate van privacy die het mogelijk zou (dienen te) maken voor de bewoners.

Dit alles heeft ertoe bijgedragen dat de discussie over nieuwe woon- en ruimtevormen een wat realistischer grondslag heeft gekregen, dan enige decennia geleden het geval was.

Toch is er nog geen volledige aansluiting bij de bestaande so-

ciale realiteit verkregen. In hun enthousiasme schijnen bv. Chermayeff en Alexander vergeten te hebben, dat ook visueel contact van de woning uit met de buitenwereld voor velen een belangrijke waarde vormt, die teloor dreigt te gaan indien men het bieden van absoluut visueel en acoustisch isolement als voor-naamste doelstelling van de ruimtevorming in en bij het huis beschouwt.

En ook de openbaarheid heeft meer dimensies dan de voorstanders van bevolkingsconcentratie, een hoog voorzieningsniveau en een druk straat-, café- en gezelligheidsleven schijnen te beseffen. We kunnen het geheel met Mannheim eens zijn, dat hoge dichtheden en de aanwezigheid van grote aantallen mensen in stedelijke ruimten niet noodzakelijkerwijze behoeven te leiden tot sociale desintegratie. Maar evenmin ontstaat hierdoor automatisch een hoog niveau van het sociale en culturele leven.

DURKHEIM heeft een onderscheid gemaakt tussen *ruimtelijke dichtheid* (d.w.z. het bijeen zijn van een groot aantal mensen binnen een beperkt gebied) en *dynamische dichtheid*. Deze komt tot uiting in het aantal individuen die in feite onderlinge relaties hebben van morele aard (zoals het met elkaar gemeen hebben van waarden, normen en doelstellingen). Over het geheel genomen gaan beide soorten dichtheid wel samen, maar er bestaan uitzonderingen en men zou een ernstige fout maken indien men de dynamische dichtheid uitsluitend en altijd zou afmeten aan de ruimtelijke concentratie van mensen en voorzieningen.

Indien er binnen een maatschappij grote verschillen bestaan tussen diverse categorieën van de bevolking, bv. in de mate van medezeggenschap in politieke en culturele aangelegenheden, en in de mate waarin zij delen in de materiële welstand, dan kunnen ook de gezamenlijke waarden, normen en doelstellingen gaan ontbreken.

In december 1966 organiseerde de Nederlandse Sociologische Vereniging een conferentie over „Lastig Amsterdam”. In het verslag over deze conferentie wijst KROES er op, dat de jeugd in deze grote stad een andere positie inneemt dan de volwassenen. De jeugdigen zijn minder bindend verwickeld in dichte sociale netwerken dan de volwassenen, met andere woorden hun netwerk van sociale posities heeft een geringere dynamische dichtheid. Maar zij ervaren wel in dezelfde mate de belemmeringen die samenhangen met de hoge ruimtelijke dichtheid (bv. de overvolle

trams op spitsuren en de verkeersaders, die men alleen mag oversteken als oom agent het goed vindt). Zo wordt door hen de hoge ruimtelijke dichtheid niet meer gevoeld als een voorwaarde om de bereikbaarheid van mensen te vergroten, maar juist als een factor die het vrije verkeer blokkeert. Door verval, verkrotting, doorbraken en saneringen, door de bouw van nieuwe grote banken en chemische fabrieken ziet men zijn stedelijke leefwereld veranderen, zonder dat men het gevoel heeft daarbij enige zeggenschap te hebben gehad. (op problemen van deze aard is door de FEDERATIE AMSTERDAM van de PARTIJ VAN DE ARBEID reeds gewezen in 1953, zonder dat dit veel effect schijnt te hebben gehad).

Onder deze omstandigheden zijn vele jeugdigen niet meer in staat om situaties op zinvolle wijze te verbinden aan gemeenschappelijk beleden doeleinden. Er ontstaat een gevoel van machteloosheid, waaruit openlijke conflicten kunnen voortkomen, vooral wanneer de betrokkenen ook nog de indruk krijgen dat hun vrijheid van meningsuiting wordt beperkt, terwijl ongeoorloofde handelwijzen van de politie, ook als zij achteraf gedeeltelijk erkend worden, niet krachtadig worden tegengegaan.

Het komt mij voor dat een soortgelijke situatie bestaat bij grote groepen minder bedeelde kleurlingen in een aantal steden in de Verenigde Staten van Amerika. Daar doet zich bovendien de moeilijkheid voor van een voor de meesten onneembare, want op huidskleur en afkomst gebaseerde barrière.

Aan de andere kant dienen wij te bedenken, dat vele leidinggevende functionarissen en leden van de hogere middenkaders (in de regel de wat ouderen) sterk participeren in de voordelen van de hoge dynamische dichtheid (nl. een zekere macht bij het nemen van beleids- of bedrijfsbeslissingen, een relatief hoog welstandspeil), terwijl zij slechts in beperkte mate de nadelen van de hoge ruimtelijke dichtheid ondervinden. Immers, de tot deze categorieën behorende personen zijn zelden geheel aangewezen op openbaar vervoer tijdens de spitsuren, en zij wonen vaak in betrekkelijk ruime, een redelijke mate van privacy biedende woningen in rustige buitenwijken en voorsteden met veel groen in de nabijheid (dit blijkt o.m. uit gegevens verzameld door GLEICHMANN, VAN TRAA e.a., en HEIMANS en mijzelf). Deze stand van zaken schept voor de ouderen en min of meer leidinggevendenden niet de meest gunstige condities om de aspiraties en frustraties van de protesterende jeugd te begrijpen.

„Lastig Amsterdam” levert aldus een illustratie van de stelling, dat een hoog voorzieningsniveau en hoge dichtheden geen voldoende voorwaarde vormen voor een in sociaal en cultureel opzicht bevredigende situatie. De voornaamste oorzaken van het geconstateerde onbehagen lijken te zijn de ongelijkmatige verdeling van de voor- en nadelen der hoge ruimtelijke en dynamische dichtheid over de diverse geledingen van de stadsbevolking, alsmede het ontbreken van voldoende medezeggenschap van de burgerij over hetgeen er met de stad gebeurt. Er is onvoldoende openheid aangaande de principes en processen waaruit beleidsbeslissingen voortkomen, en dit tekort wordt niet opgeheven doordat het in de Kalverstraat en in de kroegen rond het Leidseplein zo gezellig druk kan zijn. Een aantal lieden die verder zien dan hun neus lang is, hebben het gevoel dat de kwaliteit van het leefmilieu vermindert zonder dat zij er iets aan kunnen doen, aangezien de feitelijke macht berust bij regenten en bureaucraten die hun besluiten nemen zonder voldoende rekening te houden met hetgeen er onder de bevolking leeft.

De werkelijkheid is aanmerkelijk gecompliceerder en genuanceerder dan het beeld dat naar voren komt in de publikaties van critici als MULISCH. Een beweging als „Provo” is niet in staat gebleken de ingewikkelde problemen die zich bij het bestuur van een grote stad voordoen adequaat te stellen, laat staan op te lossen. Maar de aandacht is nog eens te meer gevestigd op bepaalde aspecten van de problematiek. Dat de communicatie tussen degenen die de voornaamste beleidsbeslissingen nemen en de grote meerderheid die met de consequenties ervan moeten leven voor verbetering vatbaar is, staat wel vast.

Dit laatste geldt ook voor een groot deel van onze nieuwe woningen en wijken. Weliswaar zullen de keurige jonge gezinnen die hier vooral terecht komen niet zo gauw oproer maken of protestdemonstraties houden. Wij dienen ook in aanmerking te nemen, dat het overwegend ongunstige oordeel dat men sommige deskundigen tegenwoordig over de nieuwe woonmilieu's hoort vellen eenzijdig is. In bepaalde opzichten, vooral wat betreft technisch comfort en fysieke hygiëne alsmede de aanwezigheid van groen en open ruimte op korte afstand van de woningen, betekent de massale nieuwbouw een duidelijke vooruitgang ten opzichte van vele oudere arbeiderswijken, ook in de ogen der bewoners.

Dit neemt niet weg, dat een groot deel van onze nieuwbouw, in het bijzonder in de middelhoge etagebouw en hoogbouw, in sociaal en psychologisch opzicht tekort schiet.

Tot op zekere hoogte is dit te verklaren uit het ontbreken van voldoende gedragswetenschappelijke kennis. Toch zijn er reeds jaren geleden door onderzoekers aanbevelingen gedaan, waarmee in de praktijk van de woningbouw te weinig rekening is gehouden.

Dit blijkt bv. uit de gang van zaken met betrekking tot een zo essentieel punt als de *woninggrootte*, uitgedrukt in het aantal kamers per woning. In 1954 schreef de socioloog VISMAN, destijds werkzaam bij de Gemeentelijke Woningdienst van Amsterdam, in het door alle deskundigen op de betreffende gebieden gelezen Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw een artikel over „De behoefte aan privacy-ruimte binnen de woning”. Daarin stelde hij, dat het voor de vrijheid van de gezinsleden ten opzichte van elkaar van groot belang is te beschikken over een tweede woonvertrek. Gezien de gezinssamenstelling en de uitgroei van de meeste huishoudingen in de nieuwe woonwijken zou dit betekenen, dat ook in de grote steden inplaats van woningen met overwegend 3 en 4 kamers, vooral woningen met 4 en 5 kamers gebouwd zouden dienen te worden. Maar nog in het jaar 1962 verkondigt de *Studiegroep Efficiënte Woningbouw* de opvatting, dat de behoefte van de meerderheid der Nederlandse bevolking aan ruimte binnen de woning bevredigd kan worden door flats met 50% 3 en 50% 4 kamers.

Het gevoerde beleid m.b.t. de woninggrootte in de nieuwbouw is in vele stedelijke gemeenten jarenlang meer in overeenstemming geweest met de – op een gebrekkig inzicht in het verband tussen gezinsgrootte en woninggrootte gebaseerde – zienswijze van deze studiegroep dan met de meer sociaal-wetenschappelijk gefundeerde aanbeveling van Visman (welke onlangs nog verder steun heeft gevonden in de beschouwingen van PRIEMUS). Het gevolg van deze gang van zaken is, dat men in vele nieuwe wijken gemiddeld één kamer meer wenst dan men heeft (hetgeen bv. in Eindhoven vastgesteld is door de *Commissie Onderzoek Woonwensen* aldaar). Vele jonge gezinnen in de nieuwbouw hebben te kampen met tekort aan privacyruimte, omdat, zoals GRUNFELD geconstateerd heeft, de 3-kamerwoning voor hen onvoldoende aanpassingsmogelijkheden biedt. Dit is

des te betreurenswaardiger, aangezien een woning met 4 kamers slechts weinig meer hoeft te kosten, en in prijs per m² vloeroppervlakte zelfs lager kan liggen, dan een overigens gelijke woning met 3 kamers. Een beroep op de economie ter motivering van de bouw van grote aantallen 3-kamerwoningen is daarom in het algemeen misplaatst.

Bij een discussie tussen architecten en sociologen op een bijeenkomst van de werkgroep Gezinsonderzoek voerden de architecten aan, dat de sociologische rapporten en onderzoekverslagen voor hen onleesbaar zijn. Dit lijkt mij echter niet vol te houden voor een zo elementair gegeven als het aantal vertrekken per woning.

Iets dergelijks is te constateren ten aanzien van de uitgebreide toepassing van eenvormige blokken hoogbouwflats, door Hertzberger aangeduid als: grafzerken op een groot kerkhof. In mijn in 1960 gepubliceerde proefschrift over *Moderne Woonidealen en woonwensen in Nederland* wees ik op indicaties dat bij het wonen in zulke blokken bepaalde emotionele verlangens onbeantwoord blijven. Het lijkt evenwel eerst nodig te zijn geweest, dat grote aantallen van deze blokken in ons land gebouwd werden, alvorens wat meer gezaghebbende functionarissen, zoals bv. QUENÉ, directeur van de Rijks Planologische Dienst, met enige nadruk de aandacht op dit probleem zijn gaan vestigen.

Bij de kritiek op de bestaande eenvormigheid van woningen en woonwijken kan gewezen worden op het door de *Studiecommissie-woonwijken* omschreven recht op een in zijn individualiteit kenbaar milieu, dat resulteert in overzichtelijkheid, herkenbaarheid, oriëntatiemogelijkheid, voorzieningen in een herkenbaar patroon en in een unieke constellatie. In de toepassing van dit principe op de nieuwe woonmilieu's is men in Nederland tot dusver nog niet erg ver gevorderd, al zijn op sommige plaatsen, zoals in Emmen, reeds interessante resultaten bereikt.

Identiteit in de zin van herkenbaarheid op grond van een unieke combinatie van eigenschappen zou het gevoel van „eigenheid” dat de bewoners hebben met het gebied waarin zij wonen kunnen versterken. Meer inzicht in die factoren welke deze identiteit van het woonmilieu bevorderen, zou een hulpmiddel kunnen zijn bij het ontwikkelen van nieuwe oplossingen die niet het monotone en „mechanistische” karakter hebben van veel recente

nieuwbouw. Er zijn ontwerpers die hierover interessante ideeën hebben en het lijkt mij van belang dat er onderzoekmethoden ontwikkeld worden waarmee men deze opvattingen kan toetsen.

Woningen en wijken kunnen door hun structuur en verschijningsvorm mede uitdrukking geven aan een bepaalde levensstijl en aan idealen die in de maatschappij leven. RIETVELD heeft hier in Delft eens gesproken van „... de stadsuitbreidingen... plannen waarin alle activiteiten der bewoners worden mogelijk gemaakt en aangewakkerd, ondergebracht in ruimtelijkheden, die ook de bezoekers van de nieuwe wijken boeien door de overtuiging dat daar de vorm is van eigen leven in eigen tijd.”

Dit is een duidelijk ideaal, en er zijn heden ten dage nog maar weinig deskundigen op het gebied van bouwen en wonen, die vol zouden willen houden dat wij dit doel hebben bereikt.

De desiderata welke door commissies van deskundigen zijn geformuleerd, bv. met betrekking tot de geluidsisolatie in de woning en de compenserende voorzieningen bij de middelhoge bouw en de hoogbouw, hebben maar betrekkelijk weinig effect gehad. Het is niet eenvoudig vast te stellen, welke omstandigheden tot deze discrepantie tussen het wenselijke en het bestaande hebben geleid. Wel mag worden aangenomen dat het grote aantal vooral op bepaalde deeltaken ingestelde personen en instanties die bij de woning- en stedenbouw betrokken zijn de totstandkoming van een geïnspireerd eindresultaat niet vereenvoudigt. Ook het ontbreken van medezeggenschap der bewoners en de onvoldoende aandacht voor de onder de bevolking levende verlangens vormen geen gunstige voorwaarden voor de totstandkoming van een bevredigend woonmilieu.

Waar de mogelijkheid bestaat rond een tafel te gaan zitten met een beperkt aantal planners, die gericht zijn op het eindresultaat van hun werk en die trachten „in de huid van de bewoner” te kruipen, zoals in het nieuwe Emmen, zijn woonwijken tot stand gebracht die volgens de meeste beoordelaars duidelijk boven het nationale gemiddelde liggen.

Het ziet er naar uit, dat men er op den duur niet aan zal kunnen ontkomen, de bewoners zelf op de een of andere wijze meer actief bij de indeling en inrichting van hun woonmilieu te betrekken, en de vertegenwoordigende organen meer feitelijke invloed te geven op de stedenbouwkundige ontwikkeling, bv. door

het bieden van alternatieve oplossingen. Op een vorig jaar te Bergeyk gehouden conferentie over problemen van het wonen heeft EGAS een aantal mogelijkheden aangegeven om de bevolking meer dan thans geschiedt bij de stedenbouwkundige planning in te schakelen. Het zal de moeite waard zijn na te gaan wat er verder op dit gebied zal gebeuren.

Voortgezet onderzoek naar de wijze waarop nieuwe woonmilieu's tot stand komen en naar de reacties van de bevolking op de resultaten is wenselijk. Daarenboven blijft de creatieve bijdrage van bekwame architecten en stedenbouwkundige ontwerpers een noodzakelijke voorwaarde voor de totstandkoming van woonmilieu's die het ook in ons dichtbevolkte land mogelijk zullen maken ons in en bij huis thuis te voelen en tevens onze bijdrage te leveren aan het openbare leven.

Dames en Heren,

Bij de aanvaarding van mijn ambt past mij een woord van dank aan H.M. de Koningin, die mij tot lector aan deze Technische Hogeschool heeft willen benoemen.

Mijne Heren Curatoren,

Voor het in mij gestelde vertrouwen, tot uiting komend in Uw voordracht voor dit ambt en Uw medewerking tot mijn benoeming, ben ik U zeer erkentelijk. Ik hoop mij dit vertrouwen waardig te tonen.

Mijne Heren Hoogleraren en Lectoren, Dames en Heren Wetenschappelijke Medewerkers in de Afdeling der Bouwkunde,

In de wereld der architectuur zijn gedragswetenschappelijke onderzoekers randfiguren. Ik meen in dit milieu echter wel een groeiende belangstelling waar te nemen in de uitkomsten van systematische studies aangaande menselijke reacties op het gebouwde. Ook bestaat er een toenemende bereidheid voorwaarden voor meer diepgaande en meer uitgebreide onderzoeken op dit gebied te scheppen.

Met een aantal van U, die nauwer betrokken zijn bij het werk van het Centrum voor Architectuuronderzoek, resp. het sociaal-

wetenschappelijk onderzoek aan de afdeling, is een goede gedachtenwisseling mogelijk gebleken. Ik hoop dat dit zal leiden tot een verdere integratie van de inzichten, die er binnen de afdeling bestaan aangaande de betekenis die onze gebouwde omgeving voor de mens heeft.

Hooggeleerde Berghoef,

Het geregelde contact dat ik met U mag hebben brengt mij tot een minder rechtlijnige denkwijze en een grotere sensitiviteit voor gebouwen en ruimten. Dit betekent een verruiming van mijn gezichtsveld, die ik zeer op prijs stel.

Hooggeleerde Brouwer en Hooggeleerde Luning Prak,

De wijze waarop door U het beheer van het Centrum voor Architectuuronderzoek gevoerd is en wordt, maakt het mijn medewerkers en mij mogelijk binnen de getrokken beleidslijnen te werken met een vrijheid, die ruimte laat voor eigen initiatief, wellicht zelfs creativiteit. Dit wordt door ons allen hoog gewaardeerd.

Hooggeleerde Kruijt,

Voor hetgeen U gedaan heeft voor de oprichting van het Centrum voor Architectuuronderzoek ben ik U zeer erkentelijk.

Uw kritische opmerkingen vormen steeds een belangrijk element in de discussies waaraan U deelneemt; ik hoop dan ook dat U zult voortgaan het werk van ons centrum op deze wijze te bekijken en ons Uw commentaar niet te onthouden.

Van onze kant volgen wij met grote belangstelling de bijdrage die door U en Uw medewerkers wordt geleverd tot de sociologie van het wonen.

Dames en Heren Studenten,

Van de architect en de stedenbouwkundige wordt een belangrijke bijdrage verwacht tot het bewoonbaar houden van de wereld waarin wij leven. Men dient daarbij de betrekkelijkheid van de problemen die op een gegeven tijd en plaats de aandacht trek-

ken niet uit het oog te verliezen. Wij zijn in het Nederland van nu niet al te gelukkig met de kwaliteit van onze nieuwe woonmilieu's, en er zijn in ons land honderdduizenden krotten, waaraan binnen niet al te lange tijd meer gedaan zal dienen te worden dan momenteel het geval is. Toch wonen wij in Nederland op een bevoorrechte wijze, in aanmerking genomen dat alleen al in een stad als Calcutta, indien de gegevens van ABRAMS juist zijn, meer dan een half miljoen mensen op straat moeten slapen bij gebrek aan onderdak.

Ik wil besluiten met een citaat uit de roman „Wo warst du, Adam?“ van Heinrich Böll. Tegen het eind van dit boek ziet de hoofdpersoon terug op zijn leven:

„... hij had ervan gedroomd, eens huizen te bouwen zoals geen mens ze nog gebouwd had, maar later had hij huizen gebouwd, die zich nauwelijks onderscheidden van het werk van anderen. Hij was een erg middelmatige architect geworden en dat wist hij ook, maar het was toch mooi een ambacht te verstaan, en eenvoudige, goede huizen te bouwen, die vaak ook nog goed bevielen, wanneer ze klaar waren. Het kwam er alleen maar op aan, jezelf niet al te serieus te nemen – dat was alles.”

Ik dank U voor Uw aandacht.

LITERATUUR

- Pretensions and Delusions, Landscape 17 (1967-68), no. 2, p. 1.
C. P. VAN TRAA, De economische aspecten van de bevolkingsgroei, in: P. VAN DAALLEN e.a., Dringen in Nederland, Meppel 1965.
CHR. VAN PAASSEN, Stedelijke overbevolking, een verwaarloosd aspect van de theorie der overbevolking, Tijdschr. voor Economische en Sociale Geografie 46 (1955) no. 12, p. 265-276.
L. H. J. ANGENOT, De uitbreidende en uitdijende stad, Alphen a/d Rijn 1963.
P. J. BOUMAN, Sociologie van de volke, in: De maatschappij van nu en morgen, Amsterdam 1958, p. 74-81.
K. MANNHEIM, Man and Society in an Age of Reconstruction, London 1940.
F. M. MAAS, Van theekoepel tot caravan, Delft 1967.
Wonen en bos, illusie of perspectief, uitg. Grontmij 1967.
J. SONNENFELD, Variable Values in Space and Landscape: an Inquiry into the Nature of Environmental Necessity, The Journal of Social Issues 22 (1966) no. 4.
A. RAPOPORT en R. E. KANTOR, Complexity and Ambiguity in Environmental Design, Journal of the American Institute of Planners 1967, July, nr. 33.
H. P. BAHRDT, Die moderne Grosstadt, Reinbek 1961, p. 40 e.v.

- J. A. LAURINACH, *Stedebouw en samenleving, materiaal voor een theorie van de stedebouw*, Arnhem 1967, p. 23-26.
- N. HAUMONT, *Les pavillonnaires*, Paris 1966.
- S. CHURCHMAN en C. ALEXANDER, *Community and Privacy*, Garden City N.Y. 1963, p. 16, p. 38-39.
- L. VANDER KERKUN, *Filosofie van het wonen*, Antwerpen 1965, p. 44 e.v.
- E. DURKHEIM, *Les règles de la méthode sociologique*, Paris 1947, p. 112 e.v.
- Laxelig Amsterdam, uitg. Ned. Sociologische Vereniging, 's-Gravenhage 1968.
- Media en stad, Amsterdam vandaag en morgen*, uitg. Federatie PvdA Amsterdam 1953.
- P. CLUICHMANN, *Sozialwissenschaftliche Aspekte der Grünplanung in der Grosstadt*, Stuttgart 1963, p. 70-73.
- C. VAN TRAA, (ed.) *Rotterdam, Der Neubau einer Stadt*, Rotterdam z.j., p. 190-191, p. 194-195.
- A. HUMANUS en D. DE JONGE, *Compendium hoog- en laagbouw*, Arnhem 1962, p. 138-140.
- H. MULICH, *Besicht aan de raatskoning*, Amsterdam 1966.
- J. J. VISMAN, *De behoefte aan privacy-ruimte binnen de woning*, *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw* 38 (1964), p. 77-81.
- Stichting Studiegroep Efficiënte Woningbouw, *Wat kost het beter te wonen*, Rotterdam 1962.
- H. PRINUS, *Wonen, creativiteit en aanpassing*, Delft 1968.
- Commissie Onderzoek Woonwensen, *Woonwensen in Eindhoven*, Eindhoven 1966.
- F. GUNIBILI, *Brieven uit benauwde vesten*, *Mens en Maatschappij* 42 (1967a), p. 206-218.
- D. DE JONGE, *Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland*, Arnhem 1960, p. 102-107.
- T. QUENÉ, *Inleiding* gehouden op 8 maart 1968 in het kader van de viering van het 10e lustrum van de Landbouwhogeschool te Wageningen.
- Het vraagstuk der nieuwe woonwijken in Nederland*, Alphen a/d Rijn 1960, p. 53.
- G. RIBBARI, *voordracht* gehouden op 20 februari 1959 te Delft, p. 2.
- C. ASKINS, *Housing in the Modern World*, London 1964, p. 3.